جهڙا گل گلاب جا

حصو ٻيو

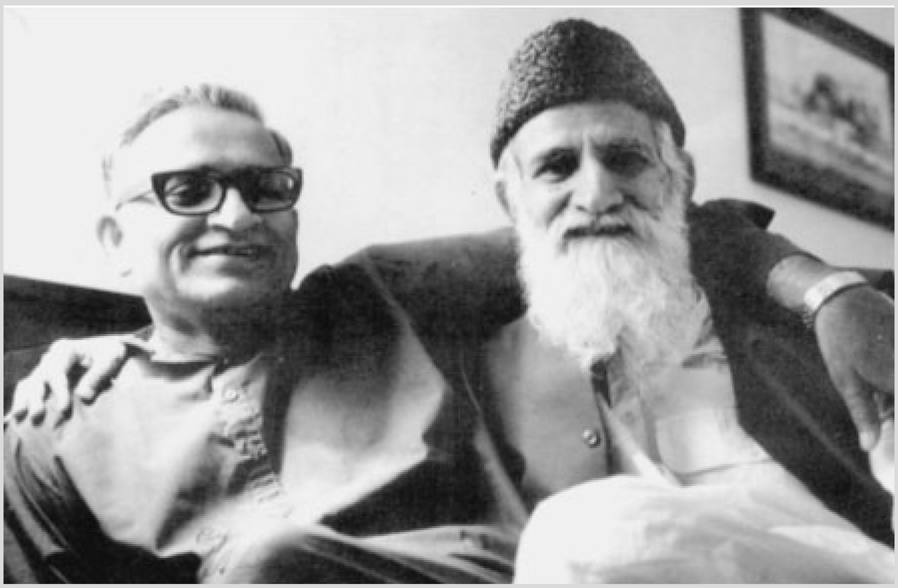

محمدامين خان کوسو

غلام رباني آ گرو

سنڌي ادبي بورڊ

ڄام شورو

محمدامين خان کوسو   پير حسام الدين شاهه راشدي

محمدامین خان کوسو

محمد امين خان کوسو

قدرت جون انسان تي جيڪي عنايتون آهن، تن ۾ هڪ هيءَ ٻ آهي تہ انسان کي حافظي ۽ ويسر ٻنهي نعمتن سان نوازيو ويو آهي. جيڪڏهن ماڻهوءَ کي حافظو نہ هجي تہ سندس جيئڻ جنجال ٿي پوي. ساڳيءَ ريت جيڪڏهن ڪيس ويسر جي نعمت نصيب نہ هجي، تڏهن ٻ سندس زندگي زهر سان ڀرجي وڃي، ڇو تہ انسان پنهنجا ڏک ڏاکڙا ۽ غم وساري ئي نہ سگهي. سڄو وقت ڪيس سور ستائيندا رهن. ڪنهن شاعر چيو آهي:

ياد ماضي عذاب هه يا رب

ڇهين له مجهه سي ميرا حافظه

محمد امين خان جڏهن هي جهان ڇڏيو تہ مان ڪي ڏينهن ڏکرن ۾ هئس. سندس ڳالهيون وري وري ياد ٿي آيون ۽ اکين جا نيسارا بند ئي نہ ٿئي ٿيا.

ساڻس ملاقات ٻ عجب انداز سان ٿي. سنڌي ادبي بورڊ جي ڪم سان لاهور ويو هوس ۽ ”لاهور هوٽل“ ۾ ٽڪيو هوس. نما شام جي مهل هئي. مان ٻ شهر مان ڪم لاهي موٽيس، تہ هوٽل جي دروازي تي هڪ شخص کي بيٺل ڏٺم. ڪيس ڍڳهي پناٽڪي سلوار، قميص، صدري ۽ پناٽڪو چپل پاتل هو. بدن ۾ سنهو، قد ۾ ڊگهو، سانئيڪو ورهين جو ٿي لڳو. سفيد اڇي ڏاڙهي دن تي پئي پيس. ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ سان سنڌيءَ ۾ ڳالهائي رهيو هو.

مون اڳتي وڌي ڪيس هٿ ڏنو ۽ چيو تہ ”توهان محمد امين خان کوسا تہ نہ آهيو؟“

”آهيان. پر تون ڪير آن؟“

”مان رباني آهيان.“

”تو مون کي ڪيئن سڃاتو؟“

”مون پير حسام الدين راشديءَ ۽ شاه صاحب جي-ايم-سيد کان اوهان جون الاهي ڳالهيون ٻڌيون آهن. سنڌ اسيمبليءَ ۾ گذدر جي نيڪ ٿاءِ ۾ اوهان هٿ وڌو هو نہ؟“

هو ٺهڪ ڏيئي کلڻ لڳو.

”پر پاڻ اڳ ۾ مليا ته ڪونه آهيون؟“

”نه“ مون جواب ڏنو.

”تو منهنجي تصوير به ڪانه ڏٺي آهي؟“

”نه“

”پوءِ ته تو سڃاڻڻ سان ڪمال ڪري ڇڏيو.“

”ڪابه ڪمال جي ڳالهه ڪانهي. مون پڙهيو آهي ته مولانا عبيدالله سنڌي هڪ دفعي ريل ۾ لاهور اچي رهيو هو. مولانا مودوديءَ سوچيو ته لاهور ۾ اسٽيشن تي الاهي خلق ڪيس ملڻ ايندي. سو، هڪ اسٽيشن اڳ ۾ وڃي ريل جو انتظار ڪرڻ لڳو. ريل آئي ته پاڻ گارڊ کان مولانا سنڌيءَ جي گاڏي جو پڇيو، اندر گهڙيو ته مولانا سنڌيءَ چيس: ”اسلام عليڪم مودودي صاحب“ اهو ٻڌي وائڙو ٿي ويو. ”وعليڪم سلام“ چئي مولانا سنڌيءَ سان مليو ۽ چيائينس ته ”حضرت اوهان مون کي ڪيئن سڃاتو؟“ مولانا سنڌيءَ چيس ته تنهنجا مضمون پڙهيا اٿم. توکي ڏسڻ سان محسوس ڪيم ته اهو شخص تون آهين.“

”پر مان ته مولانا سنڌيءَ جو معتقد آهيان.“

”مان به“ مون وراڻيو.

”ته پوءِ اڄ کان وٺي منهنجو يار آهين.“

ان ڏينهن کان وٺي محمد امين خان کوسي سان منهنجي ياري ٿي وئي. ياري به اهڙي جو هڪ دفعي خط ۾ لکيائين ته ”اڄ توکي ساري اکين مان ڳوڙها وهي آيا. وڏيڪ پاڻ ڄاڻ.“

محمد امين خان ٺل جي پاسي جو ويٺل هو. پر سندس اها عادت هوندي هئي ته سال ۾ هڪ ٻه دفعا ڪراچيءَ، هڪ اڌ دفعو لاهور يا هڪ اڌ دفعو راولپنڊيءَ چڪر تي ويندو هو. ڪجهه زماني جو ڪم، ڪجهه ونڊر ورونهه. مان تن ڏينهن ۾ حيدرآباد ۾ هوندو هوس. چنانچه، محمد امين خان ڪراچيءَ پهتو ناهي، ته مون کي تار ايندي ته ”يڪدم اچ.“ ٽڪندو سدائين هوٽل ۾ هو ۽ سواريءَ لاءِ هڪ ٽئڪسي سڄي ڏينهن لاءِ ڀاڙي تي ٻڌي ڇڏيندو هو. پوءِ پاڻ ڪيڏانهن وڃي ته ڇا، نه وڃي ته ڇا. موٽر سڄو ڏينهن هوٽل جي در تي بيٺي هوندي. هوٽل جو ڪمرو ايئرڪنڊيشنڊ وٺندو ۽ ڪوشش ڪري ڪنڊ پاسي سان. ڪمري جي ٽيبل تي تازو ۽ خشڪ ميوو پليٽن ۾ سينگاري رکندو. هڪ ته ڏسڻ سان اکين کي فرحت، ٻيو ته سڄي ڪمري ۾ قدرتي خوشبوءِ. ڪراچيءَ ۾ انهن ڏينهن ۾ ”نيشنل سٽي“ هوٽل ۾ ٽڪندو هو. ڪمري ۾ ٻه پلنگ هوندا هئا. هڪ تي پاڻ ٻئي تي مان. سڄو وقت ڳالهيون اڳين زمانن جون.

محمد امين خان هوندئن ته شاهه صاحب جي. ايم. سيد، پير حسام الدين راشديءَ ۽ شيخ عبدالمجيد سنڌي سان محبت ڪندو هو، پر سندس عشق ٻن ڄڻن سان هو: هڪ مولانا عبيدالله سنڌيءَ سان ۽ ٻيو خانبهادر شهيد الله بخش سومري سان.

مولانا سنڌيءَ ڪنهن دفعي ڪيس چيو هو ته ”اسان جو خان اڄ نماز جي امامت ڪندو.“ محمد امين خان اهو سرٽيفڪيٽ هڪ هزار دفعا مون کي وري وري ٻڌايو.

هڪ ڏينهن وچان ته چڙيو ويٺو آهي. چوڻ لڳو، "تون هن کي سمجهائين نٿو؟" مون چيو "ڪنهن کي؟" چيائين، "مولانا قاسميءَ کي." مون چيو، "خير؟"

چيائين ته "اڄ وٽس ويس ته لڳو مولانا سنڌيءَ سان پنهنجي محبت بيان ڪرڻ. هاڻي پلا ڪو پڇيس ته بابا، مولانا سنڌي منهنجو، مان مولانا سنڌيءَ جو. اجا جيئرو جاڳندو ويٺو آهيان. تون ڪير ٿيندو آهين مولانا سنڌيءَ جي محبت جو دعويدار؟"

مس مس مون کيس ٿڌو ڪيو.

خانبهادر شهيد الله بخش سومري کي جيترو محمد امين خان ياد ڪندو هو اوترو سندس اولاد به کيس ڪونه ڪندو هوندو. چوندو هو،

"سنڌ جي مستقبل جو دستاويز الله بخش جي رت سان لکيل آهي. جيسين اهو نه پڙهيو ويو آهي، تيسين پيون سڀ ڳالهيون اجايون آهن."

هڪ دفعي خانبهادر الله بخش جي هڪ عزيز کي سکر جي ڊپٽي ڪمشنر وٽ نوڪري ڏيارڻ وٺي ويو. ڊي-سي- غير سنڌي هو. نخرا ڪرڻ لڳو. محمد امين خان دٻ ڪڍيس: "تون ان شخص جي عزيز کي نوڪري ڏيڻ کان آنا ڪاني ڪري رهيو آهين، جنهن تو جهڙن سوين چوڪرن کي روزگار سان لاتو!" ڊي-سيءَ-اوڏي مهل ئي آرڊر ڏنس.

محمد امين خان ماڻهن کي خطاب ڏيندو هو. شاهه صاحب جي. ايم. سيد کي "سيداعظم"، پير حسام الدين صاحب کي "داناي راز" مولانا قاسمي صاحب کي "علم جو سمنڊ" مون کي، "رباني منهنجو ليڊر" خطاب ڏنائين. پير علي محمد راشديءَ کي تمام ڏکيو خطاب ڏنائين. هڪ ڏينهن وٽس وچان ته منجهيو سنجهيو ويٺو آهي. مون چيو، "خير ته آهي؟" چيائين ته "راشديءَ کي فون ڪيم. ملاقات جو وقت مقرر ڪيو سون. پر چيائين ته خالي هٿين نه اچجانءِ." نذرانو ڪنيو اچجانءِ."

مون چيو ته "تو کيس خطاب ته سٺو ڏنو آهي؟"

چيائين ته "اها جدا ڳالهه آهي. پر ساڻس تعلقات ته پراڻا آهن." شام جو مليو ته چيائين ته ٻه چار هزار رپيا نذرانو ڏيئي آيس.

مرحوم راشدي صاحب کي شاباس هجي، جو محمد امين خان جي وفات تي، جنگ اخبار ۾ نهايت سهڻو مضمون لکيائين ۽ کيس سڪ سان ياد ڪيائين.

محمد امين خان پاڻ کي به هڪ خطاب ڏنو هو: "سنڌ پرستيءَ جي امام." ان تي هڪ غير سنڌيءَ ڏاڍو بحث ڪيس، پر پاڻ خطاب بدلايائين ڪونه. سنڌ سان محبت سندس رت ۾ سمايل هئي.

ون يونٽ جي ڏينهن ۾ هيڪر لاهور هجي ۽ لاهور هوٽل ۾ ٽڪيل. ون يونٽ جي گورنر کان ملاقات جو ٽائيم ورتائين. جڏهن سيڪريٽريءَ جي ڪمري ۾ انتظار ڪري ٿڪو، تڏهن سيڪريٽريءَ کي چيائين ته : "شير آيو آهي، ڪئي سان ملڻ."

هو اها ڳالهه ٻڌي وائڙو ٿي ويو ۽ وڃي گورنر کي دانهن ڏنائين. هن هڪدم اندر گهرايس. محمد امين خان ڪجهه چوي ئي چوي، ان کان اڳ چيائينس ته "سنڌ جو مسئلو ڪيئن حل ٿيندو؟"

محمد امين خان چيس ته ، "جي. ايم. سيد جي معرفت"

هن پڇيس تہ ، ”جي. ايم. سيد ڪيئن راضي ٿيندو؟“

محمد امين خان چيس ”منهنجي معرفت“

هن چيس، ”اوهان ڪيئن راضي ٿيندا؟“

محمد امين خان چيس تہ ، ”اقتدار ۾ ڀاڱي ڀائيوار ڪريو.“

گورنر اقتدار ۾ ڀاڱي ڀائيوار تہ ڪونہ ڪيس، پر زمين جي ڍل جي بقايا معاف ڪيائينس.

لاهور جو ٻي ٻيو واقعو آهي. پاڻ ۽ لاهور هوٽل ۾ ٽڪيل هو ۽ مان بہ. شام جو وقت تہ هڪ نوجوان ويٺو آهي. ڳالهين ڪندي مون کان ون يونٽ بابت سوال ڪيائين. مون تکو جواب ڏنس. هن وٺي بحث شروع ڪيو. پوءِ تہ مون جيڪا ساڻس تعدي ڪئي، سا عمر ڀر ياد رکندو. مزي جي ڳالهہ اها تہ محمد امين خان هوندي تہ سڄو وقت خاموش، پر رکي رکي وچ بحث ۾ چوي تہ ”مان نہ ون يونٽ جو موافق نہ مخالف.“

آخر ان نوجوان موڪلايو ۽ مون کي چيائين تہ ”مان سياڻي پنهنجي بزرگ کي وٺي ايندس. اوهان ان سان بحث ڪجو.“

جڏهن هو هليو ويو ته محمد امين خان مون کي ٿو چوي: (سياڳ، مون کان پڇين تہ ها؟ ائين ئي بحث ۾ شروع ٿي وئين.)

”ڇو؟“ مون کانئس پڇيو.

اهو نوجوان سي-آءِ-ڊيءَ وارن جو ماڻهو هو. مان هوٽل ۾ وائي تبائي بڪندو رهندو آهيان، سو مون تي نظر ڪرڻ ايندو آهي.“ مون چيو، ”تو مون کي اڳواٽ ٻڌايو ڇو نہ ؟“

چيائين، تہ ”مان تہ بار بار چوندو رهيس تہ نہ مان ون يونٽ جو موافق نہ مخالف، پوءِ بہ تو ڪونہ سمجهيو.“ ائين چئي اچي ٿهڪن ۾ ڇٽڪيو.

هيڪر ڪراچيءَ ۾ هڪ هوٽل ۾ ٻئي ڄڻا گڏ هجون. چيائين تہ رات ڪاڏي نہ وڃجانءِ، مون الانا ۽ سندس گهر واريءَ جي دعوت ڪئي آهي.

رات جو مرحوم الانا صاحب پنهنجيءَ گهر واريءَ سان آيو. واهہ جي ڪچهري ٿي. تن ڏينهن ۾ قائداعظم تي ڪتاب لکي رهيو هو. پر مس فاطمه جناح سان اختلاف ٿي پيا هئس. قائداعظم جي ننڍپڻ جا ڪيئي قصا ٻڌايائين. چيائين تہ ”جڏهن ڄائو هو تہ سندس والدهہ هڪ باس باسي هئي. سو ڪراچيءَ مان ڪاٺياواڙ جي پاسي، پانلي رياست ۾، سندس آبائي ڳوٺڙي ۾، مقامي پير جي مزار تي جهنڊ لهرائڻ لاءِ ڪٽي ويس. مائي صاحب ادائن سون ميلن جي سفر مان ٻهہ سو ميل ٻيڙيءَ ۾ ڪيا ۽ پنجاهہ ميل بيل گاڏيءَ ۾. ڪنهن ٿي ڄاتو، تہ مائي صاحب جي ڪڇ ۾ جيڪو معصومڙو آهي، سو وڏي هوندي، هندستان جو ملڪ ٻن حصن ۾ ورهائيندو.“

محمد امين خان جي پوين ڏينهن ۾ به الانا صاحب ئي ڪيس ويجهو هو. مون کي تڏهن خبر پئي جڏهن جوڳي جوءِ ڇڏي چڪا هئا.

الانا صاحب ٻڌايم ته گرڙدن جي خرابيءَ ڪري ڳوٺان ڪٽائي آيس ۽ ڪراچي جي انڪل سريا اسپتال ۾ داخل ڪيائونس. ڊاڪٽرن دستوري ڪارروائي ڪئي. گلوڪوس جون بوتلون چاڙهيائونس. پوءِ اچي سين سان ورتائونس. ٽنب ٽنبان. غريب جڏهن

اهي عذاب سهي ٿڪو، تڏهن هڪ ڏينهن موقعو ڏسي اسپتال ڇڏي ويو. پر ملڪ الموت اڳيئي سندس لاڏاڻي جو انتظام ڪري ڇڏيو هو.

هيڪر مون مٿس زور آندو ته حياتيءَ جو احوال قلمبند ڪر. مس مس وڃي ڳالهه مڃيائين. پر چيائين ته لکڻ لاءِ ماڻهو موڪل. مون مهراڻ جي نائب ايڊيٽر ناشاد کي وٽس موڪليو. چيائينس ته ”ڇوڪرا پڇي وڃ، مان عاشق صفت ۽ معشوق مزاج ماڻهو آهيان.“

محمد امين خان جي وفات سان سنڌ جي تاريخ جو هڪ باب پورو ٿيو. سندس تعلقات رڳو سنڌ ۾ ڪونه هئا. بلوچستان ۾ ٻ هئا. مرحوم پٽي، بلوچ سردارن سان گفتگو لاءِ ڪيس اڳتي ڪيو هو. سنڌ ۾ شروعاتي هاري ۽ مزدور تحريڪن جو محمد امين خان هڪ امام هو. علي ڳڙهه ۾ پڙهي آيو هو. جيئن سنڌ پهتو ته انگريزن جي خلاف قوميت جو جهنڊو بلند ڪيائين. ان سبب سان مٿس خوني حملو ٿيو، جنهن ۾ سخت زخمي ٿيو. حياتي هئس، سو بچي ويو. خانبهادر الله بخش سومري جي ساڻس ڏاڍي دل هوندي هئي. محمد امين خان سنڌ جي تاريخ جا ڪيئي اهم راز سيني ۾ ساڻ کنيو ويو.

سندس وفات کان پوءِ هڪ دفعي، ادبي بورڊ جي آفيس ۾ ويٺو هوس، ته سندس پاءُ موٽر اچي آفيس جي در تي جهلي. چيائين ته ”ڪراچيءَ کان حيدرآباد وڃي رهيو هوس ته اوچتو محمد امين خان جو آواز ٻڌم: ”ربانيءَ سان ملندو وڃ.“

مون آفيس جي ڪمري جي دري کولي. رستي تي نٿهڻ اُس ڪانسواءِ ڪجھ ڪونه هو. دري بند ڪيم ته محمد امين خان جو ٽهڪ ٻڌم ”رباني منهنجو ليبر.“

گذريل زمانا ياد آيا ۽ اکيون آليون ٿي ويون.